

УДК 94(477)

КРАВЕЦЬ Н.П.⁶

<https://orcid.org/0000-0002-7455-3236>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.35.2021.71-80>

ВІЙСЬКОВА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ПРОХОДИ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена українському військовому, громадсько-політичному діячу, підполковнику Армії Української Народної Республіки (УНР), військовому історичу Василю Проході. Завдяки його архівно-кримінальній справі та мемуарним працям відтворено маловідомі сторінки біографії Василя Проходи у роки Першої світової війни та періоду Української держави. Ретроспективно висвітлено його перебування у таборах військовополонених (Йозефштадт (Йозефів), Ліберці, Брюкс (Мост), Терезієнштадт (Терезін). Наголошено, що важливим етапом у його біографії стала участь у формуванні дивізії Сірожупанників. Показано бачення Василя Проходи щодо розв'язання «українського питання» у роки Першої світової війни, висвітлено його ставлення до зовнішньої, внутрішньої політики гетьмана Павла Скоропадського.

Ключові слова: Василь Прохода, Перша світова війна, національно-культурна діяльність, табори військовополонених, Українська держава.

Постановка проблеми. Після відновлення незалежності України предметом численних наукових досліджень в історичній науці стала військова, громадсько-політична діяльність цілої плеяди представників української еліти другої половини XIX–XX ст. До неї справедливо належав Василь Прохода (1890–1971) – український військовий, громадсько-політичний діяч, підполковник Армії Української Народної Республіки (УНР), військовий історик. В українській історіографії відсутні праці, безпосередньо присвячені його громадсько-політичній і військовій діяльності, що посилює актуальність статті.

Методологічний базис розвідки пов'язаний із принципами системності та об'єктивності в підході до висвітлення подій біографічного характеру періоду Першої світової війни та Української революції 1917 – 1921 рр. на основі комплексного

*Кравець Наталія Петрівна, завідувач кабінету кафедри гуманітарних наук
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного, м. Львів.*

© Кравець Н.П., 2021

вивчення джерел, передусім спогадів В. Проходи та його кримінальної справи. Підготовка статті стала можливою завдяки опорі на загальнонаукові (систематизації, типологізації, ретроспекції тощо) та спеціальноісторичні (проблемно-хронологічний, історично-порівняльний, критично-аналітичний, біографічний тощо) методи. Джерельна основа статті – матеріали архівно-кримінальної справи В. Проходи, що перебувають у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), його мемуарні праці та науково-публіцистичні розвідки, що присвячені сірожупанникам.

Мета дослідження – проаналізувати військову та громадсько-політичну діяльність В. Проходи в період Першої світової війни та утворення Української держави.

Виклад основного матеріалу. Василь Прохода народився 25 грудня 1890 р. за старим стилем (6 січня 1891 р. за новим) на Кубані у станиці (ст.) Павловській Кубанського війська, ставши четвертою дитиною у сім'ї (Прохода, 1967: 12). У 1900 р. розпочав навчання у міністерсько-приходській однокласній школі з трирічним навчанням на хуторі Сосицькому. Тут він продовжував навчання і надалі, попри те, що наприкінці літа 1901 р. його сім'я була змушена переселитися до ст. Солдатської. Надалі В. Прохода поступив до міської 4-класної школи у ст. Уманській. Зрештою, у червні 1906 р. він закінчив школу з відзнакою і вже восени розпочав працювати рахівником в маєтку козацького сотника Зиміна (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 3).

30 вересня 1912 р. В. Прохода розпочав військову службу в 51-му пішому Литовському полку у м. Сімферополі – його призначено в 10-ту роту 4-го батальйону (Тинченко). Весною 1913 р., закінчивши курси прапорщиків резерву, склав перший підстаршинський іспит. Після цього повернувся до роти з метою практичного проходження служби, щоб при звільненні з резерву скласти іспит на одержання звання прапорщика (хорунжого). Після військових маневрів улітку 1913 р. полк повернувся «на свою зимову стоянку» до казарм у Сімферополі, де В. Прохода виконував обов'язки чотового підстаршини (допомагав старшому підстаршині у проведенні занять зі стрільби, вивченні статутів, польових тактичних занять) (Коваль, 2009: 5).

Початок Першої світової війни В. Прохода зустрів у літньому полковому таборі в Севастополі (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 5), звідки його полк відбув на російсько-австрійський фронт, проте

самого В. Проходу, всупереч його бажанню, відряджено до військової школи в Тифліс (Тбілісі), звідки незабаром він знову повернувся до полку в Сімферополі (його зараховано до складу 3-ї роти резервного батальйону з обов'язком проводити навчання з мобілізованими резервними вояками). У середині жовтня 1914 р. при штабі 64-ї резервної дивізії в Севастополі В. Прохода склав іспит на одержання звання прапорщика. «Особливої радості мені це підвищення не принесло і я ще пару днів ходив з наплечниками (“погонами”) вільноприділеного», – згадував згодом він (Прохода, 1967: 168).

Саме у цей період В. Проході довелося виїхати до Галичини на фронт Першої світової війни (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 7). 17 листопада 1914 р. командир батальйону підполковник Богаєвський скликав нараду офіцерів, на яку запросив В. Проходу. На порядку денному було питання про відправку на фронт маршових рот (по 250 військових) і призначення для них командира з офіцерського складу (Прохода, 1967: 170). «Коли з доповідей командирів рот з'ясовано, що все вже підготовлено для відправки на фронт, Богаєвський запитав, хто з панів офіцерів хотів би стати за командира маршових рот. Було на тому зібранні щось біля десятка покликаних з резерва та нових прапорщиків. Бажаючих добровільно їхати на фронт не зголосилось» (Биковський, 1971: 4). Все ж, 20 листопада 1914 р. він був змушений покинути Кримський півострів (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 7).

Прибувши в розпорядження штабу 14-ї дивізії та озброївши вояків, роти В. Проходи виїхали зі Львова до Старого Самбора (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 8). «В штабі дивізії мої дві роти, в яких залишилось трохи більше трьохсот вояків, були послані на поповнення 53 пішого Волинського полку. В мирний час він мав свій осідок в Кишиневі на Бесарабщині, а тепер стояв в напівукраїнському селі, назви якого не пам'ятаю. Було воно десь на захід від Сянока» (Прохода, 1967: 172), – згадував В. Прохода. Волинський полк у боях восени 1914 р. зазнав великих втрат і був змушений відійти у резерв. Після поповнення командир розподілив новоприбулих військових між ротами 4-го батальйону, а В. Проходу призначив командиром 14-ї роти (Прохода, 1967: 174), що дозволило полку знову взяти участь у бойових діях на Галицькому фронті (Коваль, 2009: 5).

Однак у квітні 1915 р. австрійці з німцями прорвали фронт, і росіяни відступили на сотні кілометрів, приблизно до лінії Пінськ – Рівне – Тернопіль – Чернівці (*Перша світова: «На пострадянському просторі – непередбачуване минуле»*). Щодо безпосередньо В. Прохода, то у роки Першої світової війни брав участь лише у Карпатській операції взимку 1914–1915 рр. (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 9*). Більшу частину війни (1915–1918) він перебував у таборах військовополонених в Австро-Угорщині, де, без перебільшення, відбувалася еволюція його світогляду в напрямі національного самоусвідомлення себе українцем (*Коваль, 2009: 5*). Його національно-культурна праця в таборах сприяла формуванню у військовополонених-українців національної свідомості, розуміння процесів державного відродження в Україні 1917–1918 рр. (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 10*).

Після звільнення із таборів військовополонених, 1 травня 1918 р. В. Прохода разом з іншими військовими прибув до Волочиська (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 11*). «Зустрічати й прийняти нас з української сторони ніхто не прийшов. Не відомо було, чи пустять нас взагалі на українську землю. Може доведеться повертатись назад», – згадував він (*Прохода, 1967: 214*). Наступного дня український комендант станції дозволив їм виїхати до Києва в звичайному вагоні вантажного потягу, «давши на дорогу хліба та якихсь консервів» (*Прохода, 1967: 217*). Проте у Києві також ніхто не цікавився колишніми військовополоненими.

Своє перебування в Києві В. Прохода бачив безцілним, тому повернувся додому – до Лиману, де його чекала хвора мати (*Коваль, 2009: 5*). Через декілька днів він вирушив до військового управління (Бердянськ) для того, щоб зареєструватись як старшина резерву та спробував отримати гроші, які не одержав, коли виїжджав на фронт, а також – неодержану платню за час перебування в полоні, яку за Тимчасового уряду видавали тим, хто повертався з полону. Однак поїздка виявилася безрезультатною (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 12*).

Перебуваючи у пошуках праці, В. Прохода вступив до товариства «Просвіта» (м. Оріхів, Оріхівська волость) для відновлення діяльності бібліотеки й читальні, організації виставки та лотереї та «виклопотання перед начальством дозволу на неї» (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 13*). Оплата його праці була доволі скромною – безплатне харчування в їдальні,

помешкання в кімнаті при читальні та 75 карбованців щомісячно на «кишенькові видатки» (*Прохода, 1967: 229*).

Проте дуже швидко В. Прохода розчарувався позицією місцевих органів влади щодо національно-культурної праці в місті. Наступив період пошуку свого місця й ролі у нових політичних умовах (*Коваль, 2009: 6*). Після численних зустрічей і обговорень політичної ситуації з товаришами його зацікавив феномен появи пробільшовицької Таращанської дивізії. У спогадах він відзначав: «Але у большевиків, хоч і є руйнуючі банди, є ідея комунізму. Є то утопічна ідея, а все таки як «Фата Моргана» вабить до ліпшого людського життя і може перемає руйнуючий інстинкт несвідомих мас. Серед українців є комуністи, що створили Таращанську дивізію. Чому мені не піти до них? Правда, вони підпорядкувались правдоподібно диктатурі большевиків. Треба пізнати, хто вони. Вони ж обіцяють задовольнити національно-культурні потреби українців. А на той світ я ще встигну, навіть коли большевики мене розстріляють... На одно у мене пробудилось непереможне бажання до життя й руху. Я вирішив виїхати на Північ туди, де діють большевики з їх комуністичною ідеєю» (*Прохода, 1967: 240–241*).

Проте, на північ В. Прохода не потрапив (*Коваль, 2009: 6*). У Києві, залишивши свої речі на станції, В. Прохода зайшов до свого товариша, щоб довідатись: «Чи дійсно справа української культури в Києві так кепсько стоїть як на провінції? Я все таки сподівався, що в столиці України після великого національного піднесення в 1917 році залишилось багато дечого українського і може в тому українському середовищі знайду приложення для своїх сил» (*Прохода, 1967: 245*). Того ж дня В. Прохода вечірнім потягом від'їхав до Конотопа, де мав довідатись про умови переходу кордону. Приїхавши до Конотопа, несподівано він зустрів поручника Малевича (проживав з ним в одній кімнаті в Йозефському таборі) «в сірому жупані з такого сукна як носять австрійці з золотими колосками на ковнірі» (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 15*).

У місті розташовувався штаб 1-ої Козацько-Стрілецької дивізії Сірожупанників. У спільному для штабу дивізії та полку старшинському зібранні В. Прохода застав понад 20 старшин, яких майже всіх знав із Йозефського табору військовополонених російської армії. Згодом він від'їхав до Алтинівки, де стояв перший Сірий полк, а командирами курінів та сотень були майже

всі «йозефівці». Зрештою, В. Прохода був призначений начальником штабу (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 17).

Про цей період свого життя він згодом згадував: «Гетьманське командування Сірожупанникам не довіряло. Стрілецькі полки мали належну кількість рушниць і кулеметів, але лише пару сот набойів до них, що видавались стійковим в час несення вартової служби і по закінченні її здавались. Касарень [казарм – авт.] і відповідних помешкань для навчання, складів, майстерень, канцелярій та штабу полку не було. Перебували ми ніби на фронті. Відсутність розташування в касарнях з його військовим порядком деморалізуюче впливала на поведження вояків та утруднювала утримання належної дисципліни. Але Сірожупанники були настільки свідомим елементом з почуттям добровільної карности, що антидисциплінарних випадків не було» (Прохода, 1967: 248–249).

Напередодні антигетьманського повстання в Сирій дивізії було змінено вищий командний склад (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 19). На початку листопада 1918 р. Військове міністерство вирішило передислокувати Сіру дивізію до м. Чернігова. 13 листопада того ж року до Чернігова були послані від 1-го полку квартир'єри під командою поручника А. Костика, які також повинні були б зупинитись в Конотопі й одержати у штабі дивізії відповідні вказівки (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп. 19).

Однак, проти ночі 15-16 листопада 1918 р. В. Прохода отримав телефонограму зі штабу дивізії, в якій в ультимативній формі була поставлена вимога негайно прибути до Конотопа (Прохода, 1967: 258). Водночас А. Костик повідомляв, що до Чернігова він не прибув, оскільки гетьман П. Скоропадський 14 листопада 1918 р. проголосив Україну «в федеративному зв'язку з найбільшовицькою Росією», що послужило каталізатором антигетьманського повстання Директорії УНР під проводом С. Петлюри (Прохода, 1967: 260). Зрештою, де факто, у штабі дивізії відбувся своєрідний «переворот»: генерали П. Васильєв-Чечель та І. Піонтковський оголосили себе нейтральними, а С. Петлюра призначив начальником дивізії отамана М. Палія, начальником штабу – сотника генштабу І. Морозевича. 1-му полку було наказано прибути до м. Конотопа для боротьби з гетьманськими відділами, які намагаються придушити повстання (ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 22).

Командир 1-го полку А. Пузицький вважав себе звільненим від присяги на вірність гетьманові П. Скоропадському, аргументуючи це тим, що «присягав Гетьманові як суверенові самостійної Української Держави, якій він сам дав присягу бути їй вірним». Він зауважував, що «раз Скоропадський цю присягу порушив, тим звільнив нас від присяги йому, бо ми маємо бути вірними незалежності й суверенності України» (*Прохода, 1967: 263*). Водночас він зазначив, що хоч і не знав особисто отамана Палія, «але якщо його назначив нашим начальником Головний Отаман військ Української Народної Республіки Симон Петлюра, я безумовно буду виконувати його накази. Роблю я це свідомо і добровільно. Я стаю під прапор УНР в боротьбі проти всіх правих і лівих ворогів державної незалежності України. Раджу й вам послідувати моєму прикладові» (*Прохода, 1967: 263*). Тоді ж 1-й полк виявив свою згоду з полковником і склав нову присягу.

Сам же В. Прохода вважав, що «гетьманська реакція разом з німецькою окупацією породила большевицькі та анархістичні настрої серед неможливої діяльної частини населення, а переважаюча більшість хліборобів-гречкосіїв була байдужа до української державности» (*Биковський, 1971: 4*). Я був свідомий того, що з відходом німців знову прийдуть большевики, для боротьби проти яких у нас не буде збройної сили добре організованої, і в достатній кількості. Вона була змарнована нерозумною політикою ще в минулому році» (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 23*).

Справді, після повстання проти гетьманського уряду та з відходом німців – більшовицькі війська перейшли на українську територію. Після перших боїв таращанці взяли в полон десяток «сірих», а «сірі», в свою чергу, – обеззброїли й полонили відділ таращанців з політичним комісаром. Виник новий конфлікт, для його врегулювання спрямовано від штабу Сірої дивізії до таращанців делегацію (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 24*).

В. Прохода вважав, що: 1) таращанці є українцями, які потерпіли від «гетьманських та поміщицьких посіпак» і змушені були відійти за межі України; 2) у нових умовах, коли відновилася влада УНР, вони можуть стати в ряди українського народного війська, а тому збройний конфлікт є якимсь шкідливим для України непорозумінням; 3) було підсумовано, що «нам треба спільно боротись за волю України, а не битись між собою» (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 27*).

З цими міркуваннями таращанці погоджувались, але вони не визнавали УНР і не могли розірвати контактів із більшовицьким командуванням (*Прохода, 1935: 42*). У таких умовах було досягнуто компромісу – проведено обмін полоненими та задекларовано нейтралітет. Проте таращанці порушили перемир'я й надалі просувалися вглиб територією УНР (*Прохода, 1967: 268*). Необхідна була допомога з Конотопа проти наступаючих більшовицьких військ. Втім, коли був підготовлений ешелон до від'їзду на фронт проти більшовиків, мобілізовані вояки зробили біля ешелону мітинг, на якому вони постановили, що «на фронт не поїдуть і битись проти своїх братів не будуть». Наказ про від'їзд на фронт довелось відмінити. Зрештою, у війні з більшовиками УНР зазнала поразки (*Прохода, 1967: 274*). Щодо В. Проходи – він продовжив військову діяльність і 19 січня 1919 р. був призначений начальником штабу Коростенської групи Дієвої армії УНР, з 19 лютого того ж року – ад'ютантом 1-го Сірожупанного полку Дієвої армії УНР (*Коваль, 2009: 6*). Він брав участь у бойових діях дивізії до Луцької катастрофи (травні 1919 року), після чого вдруге перебував у польському полоні в Луцьку (табори для військовополонених у Ковелі, Вадовицях (травень – вересень 1919 р.) (*ГДА СБУ. ф. 6. спр. 74412фп.: 29*).

Висновки. В. Прохода взяв активну участь у бойових діях Першої світової війни, перебуваючи разом із 53-м пішим Волинським полком в епіцентрі австрійсько-німецько-російського протистояння в Галичині. Потрапивши до австрійського полону, він перебував у таборах військово-полонених (Йозефштадт (Йозефів), Ліберці, Брюкс (Мост), Терезієнштадт (Терезін), що стало важливим етапом його національного самоусвідомлення. 1915 – 1918 рр. за словами В. Проходи, він сформувався як український громадський діяч, «непокірливий» борець за державність України. Під впливом національно-культурної діяльності у таборах військово-полонених в Австро-Угорщині, неефективної політики Української держави в регіонах В. Прохода став відданим головній ідеї Української революції 1917 – 1921 рр. – боротьбі за державність України, прихильником гетьмана П. Скоропадського, а згодом Директорії УНР.

Використані посилання

Биковський Л. (1971) Пам'яті полковника Василя Проходи. Свобода.. 24 листопада 1971. С. 4-5.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 74412фп. 43 арк.

Коваль Р. (2009) Важкий шлях кубанця Василя Прохода. Думки про Правду. До історії постання української нації. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», С. 5–7.

Перша світова: «На пострадянському просторі – непередбачуване минуле» (2014) URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/08/140731_ww1_ukraine_dk

Прохода В. (2009). Думки про Правду. До історії постання української нації. Дрогобич, 568 с.

Прохода В. (1967). Записки непокірливого. Історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. Торонто, Ч. 1, 434 с.

Прохода В. (1969). Коростень – Бердичів – Житомир. Вісті комбатанта. Торонто – Нью-Йорк. Вип. 2. С. 32 – 35.

Прохода В. (1967). Сірі або сірожупанники. Вісті комбатанта. Торонто – Нью-Йорк. Вип. 4. С. 37 – 39.

Прохода В. (1968). Сірі або сірожупанники. Вісті комбатанта. Торонто – Нью-Йорк. Вип. 3. С. 45 – 49.

Прохода В. (1935). Записки до історії Сірих (Сірожупанників). За Державність. Матеріали до історії Війська Українського. Зб. 1, Калиш: Українське Воєнно-Історичне Товариство, С. 75–128.

References

Bykovsky L. (1971). In memory of Colonel Vasyl Prokhoda. *Freedom*. 24 November. Pp. 4–5.

Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter – GDA SBU). F. 6. Spr. 74412fp. 43 sheets.

Koval R. (2009). The difficult path of the Kuban Vasyl Prokhody. *Thoughts about the Truth. To the history of the uprising of the Ukrainian nation*. Drohobych., pp. 5–7.

World War I: «In the post-Soviet space – the unpredictable past». URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/08/140731_ww1_ukraine_dk

Prokhoda V. (2009). *Thoughts about the Truth. To the history of the uprising of the Ukrainian nation*. Drohobych, 569 p.

Prokhoda V. (1967). *Notes of the disobedient. History of national consciousness, life and activity of an ordinary Ukrainian*. Toronto, Ch. 1, 434 p.

Prokhoda V. Korosten – Berdychiv – Zhytomyr. *Combatant's news*. Toronto – New York, 1969. Vol. 2. pp. 32 – 35.

Prokhoda B. (1967). Gray or gray robes. *Combatant's news*. Toronto – New York, Vol. 4. pp. 37 – 39.

Prokhoda B. (1968). Gray or gray robes. *Combatant's news*. Toronto – New York, Vol. 3. pp. 45 – 49.

Prokhoda V. (1935). Notes on the history of the Grays (Sirozhupanniks). *For Statehood. Materials on the history of the Ukrainian Army*. Kalisz, Coll. 1. S. 75–128.

Kravets N.

VASYL' PROKHODA MILITARY AND PUBLIC CTIVITIES DURING THE FIRST WORLD WAR AND THE UKRAINIAN STATE

The article is devoted to the well-known Ukrainian military, public and political figure, lieutenant colonel of the Army of the Ukrainian People's Republic, military historian Vasyl Prokhoda. Thanks to his archival-criminal case and memoirs, little-known pages of Vasyl Prokhoda's biography during the First World War and the period of the Ukrainian state were recreated. His stay in the Pov camps (Josefstadt (Josefiv), Libertsí, Brux (Bridge), Theresienstadt (Terezin) was retrospectively covered. Ukrainization of the senior staff of the Russian army, finally formed as a Ukrainian public and political figure, «disobedient» fighter for the statehood of Ukraine. Investigating the military, socio-political aspects of the biography of V. Prokhoda, specific examples show the tragic circumstances of the Ukrainian state during the national liberation movement of 1917 – 1921, the fate of the military and nationally conscious intelligentsia. It is emphasized that an important stage in the biography of V. Prokhoda was the participation in the formation of the Sirozhupannyk division. Vasyl Prokhoda's vision of resolving the «Ukrainian question» during the First World War is shown, and his attitude to the foreign and domestic policy of Hetman Pavlo Skoropadsky is highlighted. At the level of microhistory, the biography of V. Prokhody's youth shows many interesting details that convey the nature of the Ukrainian national revival in the Dnieper region, the contradictions of the policy of the Ukrainian state in the regions, perception and attitude to Bolshevik policy in Ukraine.

Keywords: Vasyl Prokhoda, World War I, national and cultural activities, POW camps, Ukrainian state.